

Icon og et verk for vår tid

Icon and a book for our time

Ivar Frønes

Professor emeritus, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
ivar.frones@sosgeo.uio.no

Lise Kjølørød

Professor, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
lise.kjolsrod@sosgeo.uio.no

Verket *Det norske samfunns* siste utgave, med 42 kapitler og 1100 sider, er det til nå mest omfattende forsøk på å formidle aktuelle analyser av samfunnets virkemåter ved hjelp av samfunnsvitenskapelige begreper og analyser. Som redaktører setter vi stor pris på den posisjon verket har fått og den diskurs som følger av dette, og vi tar gjerne imot invitasjonen til å delta i debatten. Debatten går langs noen hovedlinjer som delvis er flettet i hverandre, og som samlet sett omhandler verkets komposisjon. Det dreier seg om valg av bidragsyttere, tematisk oppbygging og analysenes karakter.

FORFATTERE OG TEMA

Det norske samfunn kritiseres av Hjelseth for å være for Oslo-dominert og av Teigen for å være for mannsdominert. Oslo-dominans blant forfatterne har en klar historisk forankring som redaktørene nettopp har søkt å løse opp. Men denne delen av landet har unektelig flere forskningsmiljøer og mange forskere som er sentrale på sine områder. Oslo som fenomen og område er snarere underrepresentert i boken, det berøres knapt bortsett fra i kapitlene om bolig og urbanisering. Derimot finnes det mye distriktsrelevant stoff: om flytteprosesser som genererer demografisk og sosial periferi, om flernivåstrukturen i forvaltningssystemet, om kommunalt selvstyre, om distriktsnæringene fiske og jordbruk etc.

Selv om andelen kvinner i vårt fag har økt, og selv om redaktørene deler målet om å synliggjøre kvinners kompetanse, er det ikke alltid «nok å ta av» fordi andelen kvinner på det enkelte forskningsområde ikke står i forhold til det samlede antall. En interessant forskningsoppgave i seg selv kunne vært å se på sosiologers kjønns- og kompetansefordeling. Et verk som *Det norske samfunn* kan også lett komme til å bygge for mye på seniorers perspektiver, men i diskusjonen av bidragsyttere har ingen brakt inn alder og generasjon

som viktige hensyn. Vi har søkt å bringe inn representanter for yngre generasjoner blant annet ved å oppmuntre seniorer til å arbeide sammen med yngre forskere, gjerne kvinner. Vi oppfatter resultatet av dette som vellykket, vurdert etter kvaliteten på kapitlene.

Boken kritiseres av Aakvaag for å ikke være bygget opp rundt samfunnets basisinstitusjoner. Dette er selvsagt villet og godt gjennomtenkt fra redaktørens side. Kapitlene analyserer psykisk og fysisk helse mer enn helseinstitusjoner, kriminalitet mer enn rettsinstitusjoner, politikk fremfor politiske institusjoner osv. Institusjoners oppbygging er i dag godt beskrevet i en rekke bøker som særlig tar sikte på studenter og elever, men viktigere er at så mye av utviklingen i Norge skjer i samspill med forhold utenfor landet og innenfor helt nye kontekster. Erkjennelsen av globale virkninger for klima og ernæring gjør det interessant å betrakte norsk landbruk som bioøkonomi og matsikkerhet i et internasjonalt perspektiv. Likeledes, at fiskeri i siste utgave er blitt til sjømat, som Slagstad (2016) ironiserer over i *sosiologen.no*, viser at forvaltningen av både næringer og havområder nå handler om noe annet og mer enn før, i dette tilfellet om ny industriutvikling. Hvis verket skal beholde sin posisjon, må det reflektere samfunnsutviklingen. Samfunnsforskningens styrke i vårt land har vært, og er, nettopp evnen til å bryte ut av de institusjonelt og tradisjonelt gitte rammer for analyse og forankre fortolkningen av fremvoksende fenomener i den virkelige verdens kompleksitet.

FORSTÅELSE AV HELHET OG SAMMENHENG

I hvilken forstand finnes det helhet og sammenheng i verket med det ærgjerrige navnet; kan de 1100 sidene i det hele tatt leses som noe annet enn brokker av fragmentert informasjon? Vår oppfatning er at de i høy grad kan det. Når sosiologer anvender metoder og begreper i studier av næringer, offentlige tjenester, konkrete konfliktforløp eller annet, ligger det helhetlig forståelse både i det systemiske perspektivet på fenomenet og i vurderingen av hvordan dette systemet interagerer med og påvirkes av omgivelsene. Her er vi ved arven fra Durkheim. Ved å utvikle empiriske indikatorer for sosial integrasjon (religiøs tilhørighet, sivilstand, barn), viste Durkheim (2012 [1879]) hvordan samfunnet som helhet kunne påvirke enkeltindividets risiko for selvmord. I *Hvor tett et samfunn?* fører Nils Christie (1975) lovbruddenes karakter tilbake til en forståelse av endringsprosesser i samfunnet, analogt med Durkheims analyse i *Selvmordet*. Sosiologiens forklaringer er nettopp kjennetegnet ved fortolkning av deler i lys av helheter. Kriminologi beveget forståelsen av kriminalitet fra individets skaller til samfunnsmessige forhold; sosiologiske studier av helse forankrer variasjon i helse i sosiale forhold; sosiologiske studier av relasjoner mellom kjønn løftet dynamikken ut av individualiserte og biologiske fortolkninger. Etter vårt skjønn er det ikke rimelig å kalle noe av dette binstreks-sosiologi, slik Aakvaag er tilbøyelig til å gjøre; Durkheim bedrev ikke medisinsk sosiologi. Vi har bedt en rekke dyktige forskere om å identifisere og utvikle forståelse av ulike fenomener. Hvordan de vil gjøre det, er overlatt til forfatterne. Samfunnsforskere har ulike perspektiver, ikke bare ved å representere ulike fag; også innenfor sosiologien finnes ulike teoritilfang, forståelsesformer og metodologiske tradisjoner. I noen grad avspeiler dette at bestemte forskningsfronter har utviklet seg på ulikt vis.

TEORETISERING

Formidler *Det norske samfunn* teorivak empirisme på sitt verste, som Aakvaag impliserer? Det kommer neppe som noen overraskelse at vi vil benekte også det. Teori er så mangt, og den type teori som ofte anvendes i boken er systematiske beskrivelser av hvordan noe henger sammen. Igjen kan et kjent eksempel illustrere. For å kunne forstå og begrepsfeste en type uformell organisering blant produksjonsarbeidere, foretok Sverre Lysgaard (1985 [1961]) en analytisk inndeling av bedriftens produksjonsnivå i tre sameksisterende systemer. Da fremkom det teknisk/økonomiske systemets umettelige karakter i konflikt med det menneskelige systemets mange begrensninger, som igjen skapte grunnlag for et spenningsreducerende tredje system, *arbeiderkollektivet*. Teorien om den uformelle kollektivdannelsen kunne så videreutvikles, blant annet med antagelser om hvordan den ville gjøre seg gjeldende med ulik styrke i forskjellige bedriftssituasjoner. Denne type teoretisering dreier seg ikke om å forholde ulike sosiologiske teoretikere til hverandre, men om å skape begreper og modeller som griper den aktuelle forklaringsoppgaven. I slike prosesser henter forskere ideer, begreper og antagelser fra ulike kilder; Guy Standing (2011) utvikler for eksempel begreper som «the precariat» og «the salariat» for å gripe nye klassekonstellasjoner.

Det Richard Swedberg (2014) viser til som teoretisering, dreier seg nettopp om forståelse og forklaring av sosiale fenomener og absolutt ikke om antall referanser til Giddens eller Parsons eller andre som sosiologer ofte forstår som teoretikere. Kapitlene i boken om den norske modellen i arbeidsliv og velferdsstat er, som det påpekes av Aakvaag, klart empirisk forankret, men de er samtidig teoretiserende fordi de rommer historiske linjer, konstellasjoner av spesifiserte aktører, førende ideologiske prinsipper for en lang rekke handlingsvalg samt gjensidig forsterkende makroelementer av formativ karakter. For øvrig kan en sammenlikning mellom demografikapitlene fra 1968 og 2016 vise at det slettes ikke står så dårlig til med teoretiseringen i den siste versjonen av verket i forhold til den første.

Det norske samfunn er forpliktet til å presentere gode empiriske beskrivelser – det ligger i sjangerforventninger som har tatt form gjennom 50 år – men langt de fleste forfatterne legger samtidig vekt på å forklare og forankre. Generelt er vi enige med Aakvaag i at teoretisering i Swedbergs betydning er svært viktig for sosiologiens videre utvikling, men mer omfattende og innovativ teoretisering er ikke bokens hovedoppgave.

INNGANGER TIL FORSTÅELSE AV SAMFUNNETS UTVIKLING

Kan et sosiologisk prisme hjelpe oss til å forstå dagens utfordringer utenfor faget? Redaktørenes klare svar er ja, såfremt inngangene er gode. I hvilken grad evner de utvalgte kapitlene å gi et bilde av det som former dagens samfunn og politikk? En rekke forslag til temaer som burde vært med, har nådd oss. Temaene som ble valgt kom med fordi de fanger opp hva vi kan kalle interessante, forskjellsskapende dynamikker: Befolkningssammensetning, migrasjon, flyttebevegelser, forholdet til Europa, Norge som bistandsstormakt, arbeidslivets og velferdsstatens utvikling, klimapolitikk og en rekke andre områder bød seg frem. Andre redaktører kunne truffet andre valg, og hvert bidrag sier ikke alt som er å si. De ulike temaene er gitt til forfattere med frihet til å utvikle egne analyser. Kapitlet om likestilling viser for eksempel hvordan bruk av en relativt enkel analytisk modell kan gi innsikt i utfal-

let av likestillingsprosesser på tre arenaer med litt forskjellige spilleregler: utdanning, politikk og arbeidsliv. Men mer forskning trengs for å kunne forklare de fortsatt nokså gåtefulle forskjellene på en mer definitiv måte, som forfatterne selv fremhever. Et par kapitler falt ut, blant annet et om sosial klasse. Dette var ikke villet fra vår side. Det er likevel grunn til å fremheve at det i tillegg til sosial klasse finnes mange andre kilder til sosial ulikhet i vårt samfunn: kjønn, innvandrersstatus, alder/generasjon, by/land er blant det som kan være viktig. Sosiologer er og bør være opptatt av flere ulikhetsskapende akser eller dimensjoner, og sosial ulikhet og mobilitet er gjennomgående temaer i bøkene.

Klasseanalyser bidrar ikke nødvendigvis til forståelse av økonomiske forskjeller. Vi har henvendt oss til økonomer for å få et bilde av økonomisk ulikhet i dagens Norge, men ser ikke på det som et alternativ til et klassekapittel. Å kartlegge endringer i økonomisk ulikhet gjennom analyser og tallfesting av forskjeller i utdanning og inntekt, er av stor politisk og samfunnsfaglig betydning.

Bøkene som til sammen utgjør *Det norske samfunn* knytter an til en kollektiv tradisjon, men redaktørene er selvsagt ansvarlige for den aktuelle utgavens grunnleggende strategi. Vi har ønsket å hegne om tradisjonen ved å modernisere den. Det har vi blant annet gjort ved å invitere til komparasjoner mellom land og åpne mer opp for forfattere fra andre faggrupper. En firedel av kapitlene byr på eksplisitte sammenligner mellom tre eller flere land i Norden. Ved å ta det ekstra arbeidet med komparasjon, blir forfatterne i stand til å bygge opp bedre forklaringer og ikke minst skille det spesifikt norske fra det mer generelle. Kunnskap om likheter og forskjeller mellom de nordiske landene har dessuten stor informasjonsverdi for leserne.

Også i flere tidligere utgaver av verket har det vært bidrag fra representanter for andre faggrupper enn sosiologer. En åpen holdning til bidrag fra andre faggrupper er prinsipielt viktig dersom sosiologisk forskning skal kunne være med på å forstå og løse dagens og fremtidens komplekse samfunnsutfordringer. Vi har for eksempel invitert en filosof og en medisiner til å skrive et kapittel om genetik, fordi dette feltet representerer et vitenskapsteoretisk landskap som fag og samfunn må tre inn i enten vi liker det eller ikke.

Samtidsdiagnose er alltid fremtidsdiagnose. En vurdering av hva «som ligger i kortene» krever identifisering av markerte drivere så vel som et spekter av tidlige indikatorer. I bokverket *Det norske samfunn* er diagnostiske elementer vevet inn i analyser av de ulike tematikker; den som nærleser vil finne ganske mye i enkelte kapitler. Som redaktører har vi valgt å ikke utvikle dette til en fyldig innledning. Et slikt arbeid ville vært et forskningsprosjekt i seg selv.

KRITIKKEN OG SOSIOLOGIENS UTVIKLING

Det påpekes av Slagstad (2016) at begrepet kapitalisme i liten grad anvendes av forfatterne. I dag er det knapt en håndfull land i verden som kaller seg ikke-kapitalistiske, og de internasjonale fagmiljøene norske forskere kommuniserer med, studerer sosiale strukturer og ulikhet ved hjelp av konstruksjoner med større differensierende kraft. Begreper, modeller og perspektiver må forandres når verden forandres. Dette er en grunnleggende sosiologisk utfordring, som denne foreløpig siste utgaven avspeiler.

Biologiske faktorer er generelt en utfordring for samfunnsfaglig forståelse. Slike faktorer er trukket eksplisitt inn, blant annet i kapitlet om psykisk helse. I mange kapitler er den biologiske vending ikke relevant, men Aakvaag reiser her en grunnleggende utfordring som forsterkes ved at molekylærbiologien nå gjør det enklere å trekke inn slike variabler. Dette er ikke minst vesentlig i forhold til teoretisering av sosial ulikhet.

Semiotikken har et begrep om 'the pool of silence'; det som ikke omtales. At flere vil ha mer om sport, men ingen savner en dyptpløyende analyse av den nye teknologien som snur mangt på hodet i arbeidsliv, hjem og omsorgstilbud, er tankevekkende og forhåpentligvis ikke et uttrykk for norske sosiologers forståelseshorisont. (Vi overveide et kapittel, men kom til at dette i hvert fall et stykke på vei var dekket i eksisterende bidrag, primært gjennom kapitlet om innovasjon.)

DET NORSKE SAMFUNN

Tolkninger skjer ut fra eksisterende tolkningsskjemaer. Vi tillater oss å påpeke at denne diskursanalytiske læresetningen synes å treffe de tre kommentarene i dette nummeret av *Tidskrift for samfunnsforskning*. Med et så stort tekstomfang å ta stilling til, er det kanskje ikke overraskende at våre kritikere her strekker sine argumenter om henholdsvis Oslo-dominans (Hjelseth), utilstrekkelig perspektivering av likestillingsspørsmålet (Teigen) og teori-fattigdom (Aakvaag) vel langt for å få poengene til å passe til eget skjema. Vi vil nødvendigvis måtte overlate nærmere diskusjon av enkeltbidrag til forfatterne av disse; redaktørene må forholde seg til bokenes komposisjon og helhet.

Det norske samfunn har vært en levende formidlingsarena gjennom et halvt hundre år. Vårt ønske har vært å føre arven videre med all mulig respekt. Det dreier seg ikke om en lærebok som skal oppdateres med mellomrom, eller en generell introduksjon til sosiologi. Det dreier seg om en forskningsbasert og autoritativ publikasjon som søker å gripe samfunnsutviklingen gjennom nærmere analyser av utvalgte fenomener, utført av de ledende forskere på de ulike områder. Boken formidler derved mellom de ulike forskningsfrontene forfatterne forholder seg til og det videre samfunnet, inkludert studenter. Denne syvende utgaven bygger videre på verkets utgangspunkt: å forklare sin tid. Så vidt vi vet har intet annet land noe liknende. Vi er glade for debatten som har oppstått, den viser at verket angår sosiologsamfunnet.

REFERANSER

- Christie, N. (1975). *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Durkheim, E. (2012 [1879]). *Selv mordet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lysgaard, S. (1985 [1961]). *Arbeiderkollektivet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Slagstad, R. (2016). De marginale sosiologer. *sosiologen.no*. Hentet fra <http://sosiologen.no/2016/11/de-marginale-sosiologer/>
- Standing, G. (2011). *The Precariat*. London: Bloomsbury Academic.
- Swedberg, R. (2014). *The Art of Social Theory*. Princeton: Princeton University Press.